

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

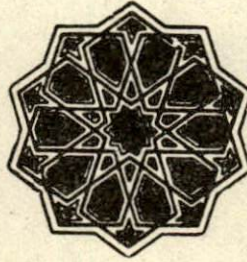

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXIX

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

ISBN: 975 - 482 - 472 - X

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Mezhepler ve Dinler Arası Eğitim ve İşbirliği</i>	1
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları; Sonuçları ve Etkileri</i>	27
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Tanzimat Döneminde Ekonomi Basını "Takvim-i Ticaret"</i>	55
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Din-Felsefe Etkileşimi</i>	69
Doç. Dr. Şevki SAKA <i>Türkçe Kur'an mı?</i>	79
Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Şemseddin-i Tebrîzî'nin Kur'ân-ı Kerim Ayetlerine Getirdiği Bazı İşarî Yorumlar</i>	107
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>Endülüs'de Bir Emevi Mehdisi</i>	115
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>İslam Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hâmid-i Veli'nin Hadîs-i Erbeîn Şerhi</i>	137
Doç. Dr. İrfan AYCAN <i>Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri</i>	147
Doç. Dr. Şamil DAĞCI <i>İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri I (Devamlı Evlenme Engelleri)</i>	175
Doç. Dr. Sönmez KUTLU <i>İlk Mürciî Metinler: İcra Kasidesi (I) ve İrcâ Kasidesi (II)</i>	239
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER <i>XV. Yüzyıla Kadar Arap, İran ve Türk Musikisinin Kısa Tarihçesi</i>	253
Yrd. Doç. Dr. Sabri ERDEM <i>Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine</i>	273
Dr. Mehmet Emin ÖZAFŞAR <i>Rivâyet İlimlerinde Eser Karfızması ve Müslim'in el-Lâmiu's Sahîh'i</i>	287
Dr. Mehmet GÖRMEZ <i>Gazâli Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması</i>	357

Dr. Gülay CEZAYIRLI		
	<i>"Şehir Bütün Bağları Çözer" Sözü'nün Düşündürdükleri</i>	369
Dr. Bayram AKDOĞAN		
	<i>Bazı Ayet ve Hadisler Doğrultusunda İslam Açısından Musikî Sanatının Değerlendirilmesi</i>	379
Dr. Seyfettin ERŞAHİN		
	<i>Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar</i>	393
Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU		
	<i>Ekmek-Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları</i>	439
Dr. Bünyamin ERUL		
	<i>Sahabe Döneminde "Tekzib" Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti</i>	455
Dr. Recai DOĞAN		
	<i>Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din eğitimi Açısından Hutbeler</i>	491
Dr. Mustafa AŞKAR		
	<i>Bir Türk Tarikatı Olarak: Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili</i>	535
Dr. Hasan KURT		
	<i>Orta Asya'da Peygamber Ailesinden Bir Sahabi: Kusem B. Abbas</i>	565
Ar. Gör. Zülfişkar GÜNGÖR		
	<i>Tahirü'l-Mevlevî'nin "Hallâc-Mansûr'a Dâir" Risalesi</i>	581
Ar. Gör. Nurullah ALTAŞ		
	<i>Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)</i>	599
Ar. Gör. Osman AYDINLI		
	<i>Dınar B. Amr ve Mu'tezile'nin Teşekkül Sürecindeki Yeri</i>	661
Ar. Gör. Eyüp BAŞ		
	<i>İbn Asâkir ve Tarihi Dimeşk'i Üzerine</i>	691
KİTAP TANITIMI		
Dr. Abdurrahman ACAR		
	<i>Abdülmeccid Ebu'l-Fütuh Bedevî</i>	707
Ar. Gör. Eyüp BAŞ		
	<i>Thomas Walker ARNOLD, İntişâr-ı İslam Tarihi</i>	715
Ar. Gör. Murat AKARSAU		
	<i>Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM, "Emevî Hâşimî İlişkileri, (İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar)</i>	725
ÇEVİRİLER		
Dr. Abdulvahid Zennun TAHA (Çeviren: Ar. Gör. Mustafa HİZMETLİ)		
	<i>Endülüste Arap Tarih Yazıcılığının Doğuşu</i>	731

TÜRKÇE KUR'AN MI?

Doç. Dr. Şevki SAKA*

Kur'an, içermiş olduğu evrensel prensipleriyle 23 senelik bir zaman dilimi içinde, tarihte eşine rastlanmayan bir devrimi gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Devleti, hükümeti, sultanı olmayan, hatta okuma yazması bulunmayan bir peygamber vasıtasıyla, sanattan, ilim-irfandan uzak, taşlara ve ağaçlara tapan bir topluma tebliğ edilen bu kitap, onlardan her devirde insanlara örnek olabilecek derin bir hukuk anlayışına sahip bir toplumun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İşte bu, ancak Kur'an'ın mucizevî irşadı ile mümkün olmuştur. Onun kuşatıcı muhtevası, gönülleri okşayan üslûbu, dost-düşman herkesi kendisine hayran bırakmıştır. Hatta hasımları bir taraftan onu dinlemekten kendilerini alamazken¹, diğer taraftan da **"Onu dinlemeyin, okunurken gü-rültü çıkarın ki, etkisinde kalmayasınız."**² diye birbirlerini uyarıyorlardı. Ancak onların bu olumsuz çabası, Kur'an'a karşı olan ilgiyi azaltmadı, tam tersine gönüllere sığmayan bir aşkla ona bağlananların sayısını milyonlara ulaştırmıştır. Günümüzde de bu coşku artan bir tempo ile devam etmektedir.

Ne yazık ki dün, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isteyen Mü-seylemetü'l-Kezzap, Tuleyha b. Huveylid ve İbnu'l-mukaffâ gibi yalancılar ortaya çıkmıştı. Bugün de onların izinden giden bir takım ölçü tanı-maz kimseler görülmektedir. Bunların ortak amacı, Kur'an'a karşı artarak devam eden ilgiyi azaltmaktır. Bunun için onlar, zaman zaman **"Türkçe Kuran"**, **"Türkçe İbadet"** gibi, bir takım iddiaları gündeme getirerek zihinleri karıştırmaya çalışmaktadırlar. Bunları muhatap almanın doğru olmadığını bilmekle birlikte, bazı temiz ve saf zihinlerde yapacakları tahribatı dikkate alarak, çerçevemizin müsaade ettiği ölçüde bu konuyu araştırmaya ve açıklamaya çalışacağız. Önce Kur'an'ın tanımını yapalım:

1. Bkz. İbn Hişam, es-Sîre, I.337.

2. Bkz. Fussilet, 41/26.

1- Kur'an Nedir?

a) Kur'an Kelimesinin Sözcük Anlamı:

Bilim adamları Kur'an (كُرْآن) kelimesinin kökü ve anlamı üzerinde çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bir kısmı bu kelimenin hemzeli, bir kısmı da hemzesiz olduğunu iddia etmişlerdir³.

Hemzeli olduğunu söyleyenlerden Ali b. Hâzim el-Lihyanî (Ö.215/830)'nin görüşü, en güçlüsü ve tercih edilenidir. Buna göre Kur'an (كُرْآن) kelimesi, ğufran (عَفْرَان) vezninde ve telâ (تَلَا) manasında olan karae (كَرَأَ) kökünden türemiş hemzeli bir masdardır⁴. Bu durumda sözcük yönünden Kur'an, kıraet (قَرَأَ) kelimesinin eş anlamlısı bir masdar olarak okumak manasına gelmektedir⁵.

Nitekim şu ayet-i kerimelerde geçen Kur'an kelimesinin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir: **"Onu (senin kalbinde) toplamak ve okunmasını sağlamak bize düşer. Sana Kur'an'ı okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et."**⁶.

3. Ebu İshak ez-Zeccâc (Ö. 311/923) da "Kur'an" kelimesinin toplama anlamında (الْقُرْآن) kelimesinden türediğini söylemektedir. (Zerkeşi, el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an, I.278; Suyûtî, el-Itkan, I.54). "Kur'an" kelimesini, hemzesiz olduğunu iddia edenlerin başında da meşhur İmam eş-Şafîî (Ö.204/819) gelmektedir. Ona göre el (اَل) takısı ile marife kılınan "Kur'an" lafzı, ne hemzelidir, ne de başka bir kelimedenden türemiştir. Bu lafız Hz. Peygamber'e indirilen kelâmın özel bir adıdır. (El-Hatîb el-Bağdâdî, Tarihü Bağdad, Mısır 1931, II.62; Subhi Salih, Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an, s.18).

El-Ferra (Ö.207/820)'ya göre de "Kur'an" kelimesi hemzesiz olarak (قُرْآن) kelimesinin çoğulu olan (الْقُرْآن) den türemiştir. Çünkü ayetlerin bir kısmı birbirine benzemekte ve birbirini tasdik etmektedir. (Suyûtî, el-Itkan, I.53).

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (Ö.324/936) ve onun görüşünü benimseyen bazı ilim adamları da "Kur'an" kelimesinin, bir şeyi diğer bir şeye yaklaştıran anlamına gelen (كَرَأَ) fiilinden türemiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Zerkeşi, el-Burhan, I.278;

Subhi Salih, Mebahis, s.18).

4. Bkz. Suyûtî, El-Itkan, I.54; Subhi Salih, Mebahis, s.19; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, Ankara, 1976, s.32.

5. Bkz. İbni Kuteybe, Tefsîru Garîbi'l-Kur'an, s.500; Ragıb el-İsfahânî, el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an, s.606; Zerkânî, Menahilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an, I.7; Subhi Salih, Mebahis, s.19; Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s.32.

6. Kıyame, 75/17-18.

Ancak isim olarak Kur'an, ismi mefûlün masdarla isimlendirilebileceği kaidesine el-makru' (okunmuş)⁷ anlamında Hz. Peygamber'e indirilen mu'ciz kelamın adıdır.

2. Kur'an'ın Terim Anlamı:

Kur'an, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vahiy yoluyla indirilen Allah'ın kelâmının adıdır. O, Hz. Peygamber'in risaletini teyid eden ebedi bir mucizedir. Hiçbir beşer sözü ona benzemez ve onunla mukayese edilemez.

Kur'an'ın tanımı hususunda kelimcilerin biraz farklı değerlendirmeleri olsa da⁸ usûl ve fıkıh alimlerinin üzerinde durduğu en kapsamlı tanım şudur:

Kur'an, Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vahiy yoluyla indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen ve Fatıha ile başlayıp Nâs sûresiyle son bulan mu'ciz kelimdir⁹. Bu tarif le Kur'an'ın en ayırıcı özellikleri ortaya konulmakta ve erişilmez üstünlüğü vurgulanmaktadır.

Nitekim **"Hz. Peygamber'e indirilen lafız"** ifadesiyle bütün insanların sözü, sevgili peygamberimizin hadisleri, Tevrat ve İncil gibi Hz. Peygamber'e inmeyen kitaplar tanım dışı bırakılmakta ve Kur'an hükmünde sayılmamaktadır: **"Tevatürle nakledilen"** sözüyle de tilaveti nesnedilen ve mütevatır olmayan kıraatlar çıkarılmaktadır. Çünkü mütevatır olmayan kıraatlar Kur'an hükmünde değildir. **"Tilavetiyle ibadet edilen"** ifadesi ise, kudsi hadisleri tanım dışı bırakmaktadır. Zira onlarla ibadet edilmesi sözkonusu olamaz¹⁰.

Ayrıca Kur'an'ın mu'ciz oluşu, onun en önemli bir özelliğidir. İnsanlar onun bir benzerini getirmekten acizdirler. Kur'an on dört asırdan beri insanlığa meydan okumuş ve halen de bu meydan okumaya devam etmektedir. Fakat hiç kimse bu zamana kadar Kur'an'ın meydan okumasına bir cevap verememiş ve bundan sonra da veremeyeceğini Yüce Allah şöyle açıklamaktadır:

"Eğer elçimize indirdiğimiz Kur'andan şüphe ediyorsanız, siz de onun gibi bir sûre getirin ve Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı"

7. Bkz. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, I.7; Subhi Salih, Mebahis, s.19.
8. Kelamcılar, konuya Allah'ın sıfatı açısından yaklaşarak, kelam-ı nefsi ve kelam-ı lafzi olarak değerlendirmiş, Kur'an'ın manası da lafzi da Allah'ın kadim olan kelam sıfatının eseridir, demişlerdir. (Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri, Mes'eletü Terce-meti'l-Kur'an, s.65-66; Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, I.9-11).
9. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, I.11; Muhammed Ali es-Sâbûnî, et-Tibyan fi Ulûmi'l-Kur'an, s.12; Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s.34.
10. Bkz. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, I.14.

da çağırın; eğer doğru iseniz. Yok eğer yapamazsanız ki asla yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının”¹¹

Kur'an hem lafız hem de manasıyla mu'cizdir. Onun lafız ve manası birbirinden ayrılmaz bir bütünün iki parçasıdır. Bunlardan biri olmadığı zaman Kur'an, Kur'an olma özelliğini kaybeder. Onun manen rivayet edilmesi veya tevatüren sabit olmayan kıraatlarla okunması asla caiz değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an, Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e Arapça lafızlarla indirilen, okunmasıyla ibadet edilen tevatürlere naklolunan, mushaflarda yazılan, Fatiha ile başlayıp Nâs sûresiyle son bulan Allah'ın mu'ciz kelimidir.

İşte bu tanıma uymayan ve bu özellikleri taşımayan hiçbir söze Kur'an denilmez ve Kur'an hükmünde değerlendirilemez.

2. Kur'an Arapça İndirildi

Kur'an, sadece mana olarak değil, lafız ve mana müşterek olarak Hz. Peygamber'in kalbine indirilmiştir. Nitekim bu husustaki ayetlerin anlamı gayet açıktır:

“Şüphesiz Kur'an, alemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu Ruh'u'l-Emîn (Cebrail) uyarıcılardan olman için senin kalbine apaçık Arapça bir dille indirdi.”¹²

Burada görülüyor ki, **“Senin kalbine apaçık Arapça bir dille indirdi.”** ifadesi yer almaktadır. Eğer Kur'an Hz. Peygamber'in kalbine yalnız mana olarak indirilseydi, **“Arap diliyle indirdi”** denilmesinin ne anlamı olurdu? Bu demektir ki Kur'an, Hz. Peygamber'in kalbine sadece mana olarak değil, hem lafız, hem de mana olarak indirilmiştir¹³.

11. Bakara, 2/23-24; ayrıca bkz. İsrâ, 17/88.

12. Şuarâ, 26/192-195.

13. Burada görülen (إِذْ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ) "Arapça bir dille" ifadesi, ba harfi cerinin bağlandığı kelimeye göre iki manaya gelmektedir: Bunlardan biri, eğer ba harfi (الْمُنزَّلِ) kelimesine taalluk (bağlanırsa) ederse o takdirde anlam "Sen apaçık Arapça bir dille uyarılardan olman diye" olur.

Diğeri ise, ba harfi (نَزَّلَ) kelimesine bağlanırsa buna göre mana, "Uyarılardan olman için senin kalbine apaçık Arapça bir dille indirdi." şeklinde olur.

Şayet Yüce Allah Kur'an'ı Arapça'nın dışında başka bir dille indirmiş olsaydı, o zaman müşrikler: "Biz anlamadığımız şeyi ne yapalım" derlerdi. Böylece anlaşılmayan bir dille uyarıda bulunmak mümkün olmazdı. (Zamahşeri, Keşşaf, III. 128; Razi, Mefatihü'l-Gayb, VI.428.

Bu durumda Kur'an, hem Hz. Peygamber'in dili, hem de kavminin dili olan Arapça ile indirilmiştir. Bu da ikinci mananın tercih edilmesi demektir. Çünkü Hz. Peygamber kavmini, Arapça'nın dışında başka bir dille uyarma imkânına sahip değilken" apaçık Arap diliyle uyarman için" denilmesinin bir anlamı olmazdı.

Buna göre Hz. Peygamber'e indirilen lafızların dışında başka sözlerle ifade edilen mana Kur'an değildir. Hatta indirilen lafızların dışında, bırakınız başka dillerle anlatılan mananın Kur'an olmasını, Arapça bile olsa başka sözlerle ifade edilen mananın Allah'ın kelamı olmayıp, ancak mütercim o lafızlardan anladığı yorumlarıdır. Oysaki Kur'an kavramının içinde sadece mana değil, bir rükün olarak onun lafızları da vardır. Nitekim birçok ayetle Kur'an'ın Arapça olarak indirildiği vurgulanmaktadır:

“Şüphesiz ki biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”¹⁴

“Böylece biz onu, sana Arapça bir Kur'an olarak indirdik”¹⁵

“Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an yaptık”¹⁶

Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini ifade eden bu ayetlerden sadece mananın değil, lafızların da Kur'an kavramının kapsamında olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Fıkıh alimleri de bu ayetlere dayanarak, Kur'an'ın hem lafız hem de manadan ibaret olduğunu söylemişlerdir¹⁷.

Bu konuda Ebu Yusuf ve Muhammed diğer mezheb imamı gibi, lafız ve manayı birlikte değerlendirmişler, bunları Kur'an'ın birbirinden ayrılmaz iki parçası olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan birinin olmayışı, Kur'an'ın manasını anlamsız kılmada diğerinden farklı değildir. Kur'an'ın tanımını yapılırken lafız üzerinde fazla durulması, manaya az önem verilmişinden değil, mananın yalnız lafız içinde muhafaza edilmişidir¹⁸.

Ancak Ebu Hanife'nin bu konuda farklı düşündüğü ileri sürülmektedir: Ona göre “Arapça olmak” Kur'an'ın aslı değil, talfi bir özelliğidir. Onda aslolan manadır. İ'caz ise, Kur'an'ın lafzında olmayıp, manasındadır. Kur'an'ın kelimeleri Arapça olduğu için ona Kur'an denmiyor, Allah'ın kelamına delalet ettiği için Kur'an deniyor. Bu açıdan diller arasında bir fark yoktur. Aynı mana başka bir dilin kelimeleriyle de ifade edilse, bunlara da “Kur'an” denir¹⁹. Zira Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır:

“O, evvelkilerin kitaplarında da vardır.”²⁰ Yine, “Şühnesiz ki, bu öncekilerin sayfalarında, İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardır.”²¹

14. Yusuf, 12/2.

15. Tâhâ, 20/113.

16. Zuhuruf, 43/3; ayrıca bkz. Ra'd, 13/37; Nahl, 16/103; Zümer, 39/28 Fussilet, 41/3; Şûra, 42/7; Ahkâf, 46/12.

17. Bkz. Alâu'd-Dîn el-Kâsânî, Bedai'u's-Sanayi fi Tertîbi's-Şerâi', II.112.

18. Bkz. Mustafa Sabri, Mese'letü Tercemeti'l-Kur'an, s.65.

19. Bkz. Kâsânî, Bedai'us-sanayi, I.112.

20. Şuarâ, 26/196.

21. A'lâ, 87/18-19.

Demek oluyor ki Kur'an onların kitaplarında ve sayfalarında bu lafızlarla değil, ancak bu manalarla mevcuttur. Yani Kur'an'ın anlamı o kitap ve sayfalarda Arapça'dan başka lafızlarla ifade edilmiştir. Buna göre Yüce Alah onları "**Kur'an**" diye isimlendirmiştir. O halde Kur'an, hangi dile tercüme edilirse edilsin, o tercümeyle de Kur'an denir. Önemli olan lafız değil, Allah'ın murat ettiği manaya delalet etmesidir²².

İşte Ebu Hanife'ye atfedilen ve "**Kur'an evvelkilerin kitaplarında da vardır.**" anlamına dayanılarak, Kur'an'ın Arapça lafızlarla değil, manalarla indirildiğini, dolayısıyla tercümelemlerin de Kur'an hükmünde olduğunu ileri sürülen görüşleri böylece gündeme getirilmektedir. Bu hususu ileride daha genişçe ele alacağız.

Burada yalnız iki ayete dayanılarak ileri sürülen iddiaların zayıf olduğunu ortaya koymaya çalışacağız: Bir kere sözü edilen ayetleri onların anladığı manada değerlendirmek mümkün değildir. Şimdi ilk ayeti ele alalım: "**O, evvelkilerin kitaplarında da vardır.**"²³ anlamındaki ayette geçen zamirin Kur'an'a döndüğü ve bununla da Kur'an'ın isim ve haberinin diğer semavî kitaplarda mevcut olduğu ifade edilmektedir. Müfessirlerin çoğu da en doğru görüş olarak bunu kabul etmişlerdir²⁴. Çünkü daha sonra gelen ayette, "**İsrail oğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için bir delil değil mi?**"²⁵ diye buyurulmaktadır. Burada İsrail oğulları bilginlerinin bildiği şey, ancak Kur'an'ın adı ve övgüsüdür. Onların kitaplarında Kur'an'ın adından ve niteliklerinden söz edilmekte, onlar da kitaplarını okudukları için bunları bilmektedirler. Yoksa İsrailoğlu bilginleri henüz nazil olmamış Kur'an'ın içeriğini ve bütün prensiplerini nereden bileceklerdir? Eğer Kur'an sırf manadan ibaret olsaydı ve de önceki kitaplarda mevcut bulunsaydı, onlar Kur'an'dan müstağni olur ve Kur'an'ın indirilmesine bir gerek kalmazdı²⁶.

Ayrıca bu zamirle Hz. Peygamber'in, veya Şuarâ sûresinde geçen kıssa ve haberlerin, yahut da Kur'an'da geçen bütün öğüt ve uyarıların kastedilmesi ihtimalinin de olduğu belirtilmektedir²⁷.

22. Bkz. el-Cassas, Ahkâmü'l-Kur'an, V.214-215; Şemsü'l-Eimme Muhammed es-Serahsî, el-Mebcut, I.37.

23. Şuarâ, 26/196.

24. Bkz. Et-Taberi, Cami'u'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, XIX, 69; Ebu'l-Fereç el-Cevzi, Zadi'l-Mesir, VI. 144.

25. Şuarâ, 26/197.

26. Bkz. Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, s.39.

27. Bkz. Razi, Mefatih'ul-Gayb, VI.428. Ancak Zamahşeri Keşşaf'ında, buradaki zamirin Kur'an'a döndüğü, bununla da Kur'an'ın adının ve haberinin diğer semavi kitaplarda var olduğu, burada bu anlamın kastedildiğini belirttiikten sonra, zayıf bir rivayetle de Kur'an'ın önceki kitaplarda mana itibariyle sabit olduğu anlamına da gelebileceğini nakletmektedir. Ebu Hanife de bu ayete dayanarak namazda Farsça kıraatın caiz olabileceğini söylemiştir. (Zamah şeri, Keşşaf, III.128).

İşte ayette geçen zamirin içermiş olduğu anlam bu istikamette iken, bundan Kur'an'ın bir bütün olarak önceki kitaplarda mana itibariyle geçtiğini söylemek, asla doğru bir değerlendirme değildir. Kur'an en son, en kapsamlı ve en mükemmel bir kitap olduğuna göre, onun bütün prensiplerinin evvelki semavî kitaplarda tam olarak geçmesinin ne dini, ne de ilmi gerçeklerle bağdaşır bir tarafı yoktur. Yok eğer Kur'an'ın tamamı değil de kıssalar veya uyarılar gibi bir kısmının geçtiği kastediliyor ve buna dayanılarak tercümeyle Kur'an denilmek isteniyorsa, bunun da tutarlı bir görüş olmadığı ortadadır. Çünkü bu mantıkla hareket edilecek olursa, Tevrat veya İncil'e Kur'an demek mümkün olabileceği gibi, Kur'an'a da Tevrat veya İncil demek mümkün olabilecektir. Halbuki bunların farklı farklı kitaplar olduğu herkesçe bilinmektedir²⁸.

İkinci ayete gelince: **“Şüphesiz ki bu, öncekilerin sayfalarında, İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardır.”**²⁹ anlamındaki ayetidir. Tercümeyle Kur'an denilebileceğini iddia edenlerin delillerinden biri de budur. Onlar buradaki işaret zamirinin de Kur'an'a döndüğünü ileri sürerek, Kur'an'ın öncekilerin sayfalarında mana itibariyle mevcut olduğunu söylemektedirler³⁰.

Oysaki ayetin öncesine ve sonrasına bakıldığında, buradaki işaret zamiri ile, **“Şüphesiz arınan ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan kimse kurtuluşa ermiştir. Ama siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Halbuki ahiret hayatı daha iyi ve daha süreklidir.”**³¹ anlamındaki ayetlerde geçen gerçeklere dikkat çekildiği görülmektedir. Yani **“Şüphesiz bu (gerçek), öncekilerin sayfalarında; İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardır.”** denilmektedir. Taberi'nin de ifade ettiği gibi, bu konudaki sözlerin en doğrusu budur³².

Şimdi sözü edilen bu ayetlerdeki zamirlerle, Kur'an'ın veya Hz. Peygamber'in isim ve niteliklerine, yahut da Kur'an'ın genel öğretileriyle ilgili bir olaya veya bir habere işaret edilmişken, bunlarla Kur'an'ın önceki semavi kitaplarda mana olarak geçtiğini söylemek, gerçekleri tahrif etmekten başka ne anlam taşımaktadır? Kur'an'ın bir kısmı zımnan o kitaplarda mevcut olsa dahi, bundan Kur'an'ın lafız değil, yalnız mana olarak indirildiğini ve Kur'an hangi dile tercüme edilirse edilsin, bu tercümenin Kur'an hükmünde olacağını iddia etmek, ilmi gerçeklerle uyuşmayan zorlama bir yorumdur³³.

28. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri, M.T.Kur'an, s.39-40.

29. A'lâ, 87/18-19.

30. Bkz. Razi, Mefatihü'l-Gayb, I.112.

31. A'lâ, 87/14-17.

32. Taberi, Tefsir, XXX. 101; Zamahşeri, Keşşaf, IV.245.

33. bkz. Mevdûdi, Tefhimü'l-Kur'an, IV.58.

Ebu Hanife'ye isnad edilen bir görüşün dışında bütün mezhep imam-ları, Kur'an'ın hem lafız, hem de manadan ibaret Arapça lafızlarla vahye-dilmiş mu'ciz bir kitap olduğunda ittifak etmişlerdir³⁴.

Yoksa bazılarının iddia ettiği gibi, Kur'an Hz. Peygamber'in kalbine yalnız mana olarak vahyedilmiş, sonra da Hz. Peygamber onu kendi diliyle insanlara ifade etmiştir. Yani Kur'an'ın manası Yüce Allah'a ait, lafzı ise Hz. Peygamber'e aittir, denilmektedir. Hatta Kur'an'ın lafzının Cebra-il (a.s.)'a ait olduğunu ileri sürenler de olmuştur³⁵.

Hemen ifade edelim ki bu iddialar gerçekleri yansıtmaktan çok uzaktır. Bunlar Kitap, Sünnet ve İcma'a ters düşen görüşlerdir. Eğer Kur'an'ın lafzı Hz. Peygamber'e veya Cebra-il (a.s.)'a ait olsaydı, Kur'an nasıl mu'ciz olacak ve "Kelamullah" olarak nasıl Allah'a nisbet edilecektir? Görülüyor ki bunlar bir kıymet ifade etmeyen delilsiz ve tutarsız iddialardır³⁶. Kur'an dendiği zaman, lafzı da manası da Yüce Allah'a ait olan mu'ciz sözler mecmuası anlaşılmaktadır.

Kaldığı Ebu Hanife'nin yalnız manaya itibar ettiği, şeklindeki iddiaların da bir takım zayıf rivayetler olmaktan öteye geçmediği de bir gerçektir. Nitekim bu konuda **Mustafa Sabri, Meseletü Tercemeti'l-Kur'an** adlı araştırmasında geniş bir değerlendirme yaparak, Ebu Hanife'nin yalnız manaya itibar ettiği, lafzı Kur'an'ın mahiyetinden saymadığı, şeklindeki sözlerin onun ilmi otoritesine yakışmadığını ifade ettikten sonra, bunun nedenini şöyle açıklamaktadır:

"Çünkü Hanefî alimlerinin de içinde bulunduğu Usul alimlerinin ittifakıyla Kur'an, indirilmiş mütevatir lafızlardan ibarettir, diye tarif edilmiştir. Abdü'l-Aziz el-Buharî'nin Şerhu'l-Müntehab el-Husamî adlı eserinde şöyle denilmektedir: Onlardan bazıları, Kur'an'ın sadece mana için bir isim olduğuna inandılar ve bunu Ebu Hanife'nin mezhebi olduğunu iddia ettiler. Halbuki İmam'ın böyle bir şey demediği ortaya çıkmıştır. Bunu ancak Sahibu'l-Bedai' gibi mezhebinin bazı fıkıh alimleri, Arapça okuyamayan kimsenin, Farsça okumakla namazının caiz olacağı, şeklindeki İmam'ın dönmüş olduğu eski görüşünden yararlanarak ileri sürmüşlerdir."³⁷

Bu demektir ki Kur'an yalnız manadan ibaret değil, o Arapça lafızlarla indirilmiştir. Manayı terketmek nasıl ki kiraatın hükmünü değiştiriyorsa, kiraatı terketmek de manayı değiştirmektedir. Bunun için yalnız Arapça lafızlarla indirilen vahye Kur'an adı verilmektedir. Farsça veya başka dillere yapılan tercümelere ise, Kur'an denilmemektedir.

34. Mennau'l-Kattan, Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an, s.319.

35. Bkz. Sâbûnî, et-Tibyan, fi Ulumi'l-Kur'an, s.62.

36. Bkz. a.y.

37. Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, s.47.

3. Tercüme Kur'an Hükmünde midir?

Tercüme, bir sözün anlamını başka bir dilde dengi bir sözle ifade etmektir³⁸. Bir sözü bir dilden başka bir dile çevirirken yeni söz, asıl sözün bütün özelliklerini taşıyabilecek bir nitelikte olmalıdır. Yani genelde, özeld, açıklıkta, işarette, özde, detayda, kuvvette, isabette, ilimde, sanatta vs. bütün yönleriyle tercüme, asıl sözün anlamını yansıtmalıdır³⁹.

Oysaki her dilin kendine özgü üslup ve anlatım özellikleri olduğu gibi, terkip, deyim ve kelime zenginliği bakımından da diller birbirinden çok farklıdır. Bu yüzden bir sözün bir dilde taşınmış olduğu bütün özellikleri içeren başka bir dilde karşılığını bulmak oldukça zordur. Sırf akıl ve mantığa hitap eden yalın ifadelerle yazılmış bir eseri, başka bir dile tam olarak tercüme etmek belki mümkün olabilir. Fakat felsefî, edebî incelikleri ve sanat güzellikleri bulunan bir eserin, anlam bütünlüğünü ve dil özelliklerini bozmadan başka bir dile çevirmek pek de mümkün değildir⁴⁰.

Hele Kur'an gibi evrensel içeriği ve i'caz özelliği olan bir kitap göz önünde bulundurulacak olursa, bunu tam anlamıyla kelime kelime başka bir dile çevirmenin imkânsızlığı daha net bir şekilde görülecektir. **Kur'an'ın, terkihi, i'caz özelliği, sanatı, azameti, kudsiyeti, fesahat ve belağatı tercümeye nasıl aksettirilecektir?** Kur'an'ın asli manalarının yanında bir de tali manaları vardır. Asli manaları cümlelerin terkihi içinde bulunan emir, nehiy, ahkâm, kasas, ahlak ve adabı ifade eden manalardır. Tali manalar ise, belağat ve i'caz yönünden kelimelerin taşıdığı manalardır. Kur'an'ın hem aslî, hem de tali manalarını tam hakkıyla yansıtabilecek yabancı bir dil bulmak, İslam bilginlerine göre hemen hemen imkânsızdır⁴¹.

38. Bkz. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.6; Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirün, I.23.

39. Başlıca iki türlü tercüme vardır: Bunlardan biri harfi (lafzî) tercüme, diğeri ise, manevi (tefsiri) tercümedir.

a) Harfi (lafzî) tercüme: Bir sözü kelime, tertip ve üslup özelliklerine bağlı kalarak aynıyle başka bir dile çevirmektir. Diğeri bir ifadeyle, bir cümle içindeki kelimelerin bütün özelliklerini içeren yeni dildeki karşılıklarıyla yapılan açıklamadır. Bu tercümede, asıl dildeki kelimeler, diğeri dildeki benzer kelimelerle ifade edilmek durumundadır. Bu bakımdan harfi tercüme çok zordur.

b) Manevi (tefsiri) tercüme: Bunda kelime ve terkihiye bağlı kalmadan, cümlelerin anlamını başka bir dile çevirmektir. Burada asıl amaç, bir cümlelerin bütün özellikleri değil, o cümlelerin taşıdığı anlamı, diğeri dilde en güzel şekilde ifade etmektir. Tefsiri tercüme, harfi tercümeye göre daha kolay olduğundan, günümüzdeki tercüme, daha çok tefsiri tercüme türüdür. (Bkz. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II. 6-10, Zehebî, et-Tefsîr, I.23-30).

40. Bkz. M. Tayyip Okçu, Hadiste Tercüman, İlahiyat Fak. Dergisi, 1966, XIV, s.27; Cerrahoğlu, Tefsir Üsûlü, s.216.

41. Zehebî, et-Tefsîr, I.24.

Bu demektir ki tercüme, Kur'an'ın belâğat ve i'caz özelliklerinin kaybına neden olacağından, hangi dile yapılsa yapılsın, Kur'an'ın bütün özelliklerini yansıtmaması mümkün değildir. Bu nedenle Kur'an'ın harfi tercümesinin yapılamayacağı belirtilmiştir⁴². Çünkü harfi tercümede asıl söz ile yeni söz birbirinin aynı olmalıdır. Yani asıl sözün içerdiği bütün özellikleri, yeni söz içine almalıdır. İşte bu durum Kur'an için sözkonusu olmaz.

Eğer Kur'an bütün özellikleriyle tercüme edilebilseydi, bu tercüme Kur'an'ın aynı olmuş olacaktı. Oysaki Yüce Allah bunun mümkün olmadığını en açık bir şekilde ortaya koymuştur:

“De ki, eğer insanlar ve cinler şu Kur'anın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler. Birbirlerine arka olup yardım etseler bile, (bunu yapamazlar)”⁴³

Burada Cenab-ı Hak, **“Onun benzerini getiremezler”** buyurmaktadır. Bu da, benzeri meydana getirilemeyen Kur'an, aynıyle tercüme edilemez anlamını taşımaktadır. Bilim adamları bu esaslara dayanarak, Kur'an'ın harfi tercümesinin yapılamayacağını söylemişlerdir. **Hatta yalnız Kur'an'ın değil, herhangi bir dilde yazılmış edebi bir eseri, bir şiiri bile aynı üslûp ve özellikleriyle başka bir dile çevirmek mümkün değildir⁴⁴**. Kur'an'ın hem lafzı, hem de manası ilahi vahiydir. Onun manası başka dillere tercüme edilse bile, yapılan bu tercüme Kur'an değil, insan lafzıdır.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, adlı eserinin birinci cildinin mukaddimesinde bu konuda geniş bir değerlendirme yaparak, Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini, dolayısıyla Kur'an'ı açıklamak üzere Hz. Peygamberin söylediği sözlere bile Kur'an denilemeyeceğini ifade etmiş ve konuyu şöyle noktalamıştır: **“Hasılı terceme Kur'an'dan mütercimim anlayabileceği kadar bazı şeyleri anlatabilse de hakıyla anlatamaz. Anlattığı şeylerde de Kur'an hükmü kıymetini haiz olmaz.”⁴⁵**

Kur'an'ın tercüme edilemeyeceği hususunda Merhum M. Tayyip Okiç, İlahiyat Fakültesi Dergisinde 1966 yılında yayınlanan “Hadiste Tercuman” adlı makalesinde şöyle demektedir:

“... Tercumanlık veya tercüme işi mühim olduğu kadar zor, çetin ve o derecede mesuliyetli bir iştir. Çünkü bu işle meşgul olanlar, onu hangi

42. Zerkeşi, el-Burhan, I.465; Zehebi, et-Tefsir, I.24.

43. İsrâ, 17/88; ayrıca bkz. Bakara, 2/23; Yunus, 10/38; Hûd, 11/13; Tûr, 52/33-34.

44. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, s. 20-30; Hamdi Yazır, Hak Dini, I. Mukaddime, 9-15.

45. Hamdi Yazır, Hak Dini, I. Mukaddime, 15.

dilden yaparlarsa yapsınlar, daima hataya düşmek tehlikesine maruz kalırlar. Meşhur Arap alim ve ediplerinden el-Cahız'ın "Kitabu'l-hayavan" adlı büyük eserinde Aristoteles (Aristo) ile ilgili bir metnin nakli sırasında söylediği gibi tercüman, bir feylesofun sözlerini tam manası, gerçek metodu ve diğer incelikleriyle hiçbir zaman nakledemez. Bunun en güzel örneğini Hindistan'ın meşhur Brahman şairi Rabindranat Tagore'un Mısır'a yaptığı bir seyahat esnasında ve doğrudan doğruya İngilizce yazdığı eserler dışında Hinduca yazdığı kitaplarını da İngilizce'ye tercüme etmesini isteyenlere verdiği şu cevap teşkil eder: Hinduca yazdığım eserler, kendi fikrimi ihtiva etmiş olsalar bile, onları İngilizce'ye tercüme etmekten acizim. Zira bu tercümede İngiliz dili, Hinduca için elverişli değildir⁴⁶."

Burada açık olarak şu görülüyor ki, bir insan kendi yazmış olduğu bir eseri, başka bir dile çevirmekte bu kadar zorluk çekerse, başkasının yazmış olduğu eseri, diğer bir dile çevirmekte, daha büyük zorluk çekecektir. İnsanların meydana getirmiş olduğu eserlerin tercümesinde bu kadar zorluk olursa, sanatı, üslûbu, i'cazı ve derin manası Yüce Allah tarafından ortaya konan bir eserin tam bir tercümesini yapmak nasıl mümkün olacaktır?

Batılı bilginler de Kur'an'ın aynıyle tercüme edilemeyeceği görüşünü paylaşmaktadırlar. Cenevre Üniversitesi Profesörü ve Fahri Rektörü Edourad Montet yaptığı Fransızca Kur'an tercümesinin mukaddimesinde açıkça şu ifadeleri yer vermektedir: "Sureler hakkında ileri sürdüğümüz birçok konu üzerinde ne hüküm verilirse verilsin, Arapça olarak Kur'an'ı bilenlerin hepsi, bu dini kitabın güzelliğini, üslûbunun son derece mükemmel oluşunu takdir etmekte müttelik olacaktır ki, Avrupa dillerindeki bütün tercüme, bunu hissettirip ifade etmek imkânından mahrumdurlar."⁴⁷

Yine bu konuda Kur'an mütercimlerinden olan İngiliz Müsteşirî Marmaduke Pickthall da şunları yazmaktadır: "Kur'an tercüme edilemez. En eski İslam alimleri bu kanaatta idiler, ben de bu kanaattayım. Onun için Kur'an'ı tercüme etmeye muvaffak olduğumu iddia etmiyorum. Yalnız Kur'an'ın manalarını nakle çalıştım. Buna muvaffak olduysam kendimi bahtiyar sayarım. Fakat bu tercüme hiçbir vakit asıl Kur'an'ın yerini tutamaz ve hiçbir vakit bu maksadı hedef almamıştır."⁴⁸

İşte buraya kadar yapılan açıklamalardan Kur'an'ın bütün özellik ve inceliklerini içeren, mana ve maksadını yansıtan bir tercümenin mümkün

46. M. Tayyip Okıç, Hadiste Tercüman, s.27.

47. Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s.218.

48. Ömer Rıza Doğrul, Tanrı Buyruğu, İstanbul, İlk Basımın İlk Sözü.

olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hiçbir tercümenin Kur'an sayılmayacağı ve Kur'an hükmünde değerlendirilmeyeceği de bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak Kur'an'ın aynıyle, yani harfi tercümesinin yapılamayacağını söyleyen bilim adamları, onun tefsiri tercümesinin yapılmasının da gerekli olduğunu belirtmişlerdir⁴⁹. Zira Kur'an yalnız araplara indirilmiş bir kitap değildir. Onun evrensel mesajı bütün insanlık içindir. Bu konuda pek çok ayet-i Kerime bunu ifade etmektedir⁵⁰.

Aynı zamanda **"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"**⁵¹ anlamındaki ayetiyle de Hz. Peygamber'in Arap ve Arap olmayan bütün insanlara gönderilmiş olduğu açıkça belirtilmiştir. Bunun yanında Kur'an'ın insanlara açıklanması ve insanların da Kur'an üzerinde düşünüp ibret almaları şu ayetlerle istenmektedir: **"Sana bu Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın da düşünüp öğüt alsınlar"**⁵². **"Bu Kur'an çok mübarek bir kitaptır. Onu sana indirdik ki ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri ibret alsınlar."**⁵³

Bütün bunlar Kur'an'ın iyi öğrenilmesinin ve anlaşılmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak her ferdin Arapça öğrenmesi ve Kur'an'dan hüküm çıkarması mümkün değildir. Tefsir ve tercümelemler yardımıyla herkes kendi düzeyine göre Kur'an'dan birşeyler anlayabilir. Tefsir ve tercümelemler olmazsa yalnız Arap olmayanlar değil, Araplar bile Kur'an'ın pek çoğunu anlayamazlar. Çünkü Kur'an'ın açıkça anlaşılabilir ayetleri olduğu gibi, açık olmayan ve anlaşılması ancak bazı ilimler yardımıyla mümkün olabilecek ayetleri de vardır.

Kıscacası Kur'an'ın evrensel mesajını bilmek, onun mana ve maksadını anlamak, bütün müslümanları, hatta bütün insanları ilgilendirmektedir. Arapça bilmeyen ve Kur'an'ı anlamayan insanlara, onun yüce prensiplerini anlatabilmek için, hem tercümesinin, hem de tefsirinin kurallara uygun olarak yapılması bir zorunluluktur.

Kur'an'ın emir ve yasaklarının, kıssa ve hikmetlerinin, herkesin anlayabileceği bir dilde insanlara anlatılması, müslüman toplumlar için dini bir görevdir⁵⁴. Bu dalda ihtisas yapmış bilim adamlarının özen göstererek

49. Bkz. Zehebi, et-Tefsir, I.28-29; ayrıca bkz. H. Hüsnü Erdem, Diyanet İşleri Başkanlığı, Meali, Önsöz.

50. Bkz. Bakara, 2/158; En'am, 6/19; İsrâ, 17/82; Kehf, 18/54; Rûm, 30/58; Zümer, 39/27; Fussilet, 41/44.

51. Sebe', 34/28.

52. Nahl, 16/44.

53. Sâd, 38/29.

54. Bkz. Al-i İmran, 3/104, 110; Asr, 103/1-3.

yapacakları tercüme ve tefsirlerle, hem inkârcıların kötü düşüncelerine karşı Kur'an'ı korumaları, hem de yanlış yorumlarla insanları İslam'dan uzaklaştıranlara karşı engel olmaları gerekmektedir⁵⁵. Bu bakımdan harfi tercüme olmasa da, tefsiri tercüme ve tefsire büyük ihtiyaç olduğu ortadadır.

Nitekim müslümanlar bu konunun önemini kavrayarak daha ilk dönemlerde Kur'an'ı tercüme etmeğe başlamışlardır. Ancak yapılan tercüme tıpatıp aslın yerini tutmadığı, bazı yönlerden eksik kaldığı için bunlara tercüme yerine daha çok "meal" adı verilmiştir. Çünkü tercüme aslın yerini tutmaktadır. Meal ise, bir sözü aslına yakın biraz ekisiyle ifade etmek demektir.

Günümüzde Doğu ve Batı dillerine yapılmış pek çok Kur'an tercümesi vardır. Bunların sayısının yüzün üzerinde olduğu ifade edilmektedir. **Ez-Zerkânî**, "**Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an**" adlı eserinde, Kur'an tercümelerinin bazı araştırmacılara göre 120 ye ulaştığını yazmaktadır⁵⁶. **M. Hamidullah** da 1986 yılında İstanbul'da yapılan Kur'an tercümeleriyle ilgili Uluslararası Konferansa sunduğu tebliğinde, Kur'an'ın kısmen veya tamamen 139 dile çevrildiğini gösteren bir liste takdim etmiştir⁵⁷.

Kur'an-ı Kerim'in ilk Türkçe tercümelerinin Hicrî IV-V, Milâdî X-XI. asırlara kadar çıktığı söylenmektedir. Fakat bugün elde bulunan en eski Türkçe tercümelerin XIV. asra ait oldukları görülmektedir. Türkler ilk dönemlerde uygur alfabesini, daha sonra Arap ve Latin alfabelerini kullanmışlardır. Bu üç ayrı alfabeyle de Kur'an, Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Özellikle Arap ve Latin alfabeleriyle yazılmış pek çok Kur'an tercümesi vardır⁵⁸.

Görülüyor ki bilim adamları tefsiri tercüme için yalnız teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda birçok tercümenin altına imzalarını da atmışlardır. Fakat hiçbir bilim adamı bu tercümelerin Kur'an hükmünde değerlendirilebileceğini ve bunların namazda Kur'an yerine okunabileceğini iddia etmemiştir.

4. Kur'an Tercümesiyle Namaz Olur mu?

Namazda kıraat yani bir miktar Kur'an okumak, namazın olmazsa olmaz şartlarından biridir. "**Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun**"⁵⁹ an-

55. Bkz. Zehebî, et-Tefsir, I.29.

56. Bkz. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.3.

57. Bkz. M. Hamidullah, Fehmü'l-Kur'an'ı'l-Kerim (Tebliğ), en-Nedve, 55-59.

58. Geniş bilgi için bkz. M. Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası, İstanbul, 1965, s.78-88; Osman Keskiöğlü, Kur'an'ın Başka Dillere Çevrilmesi, D. İş. Başkanlığı Meali, XV-XVIII; Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 221-223; Hidayet Aydar, K. KERİM'n Tercümesi Meselesi, (Doktora Tezi), 1993, s.53-109.

59. Müzzemmil, 73/20.

lamındaki ayetle bu hususa işaret edilmiş ve Hz. Peygamber de namaz kılmayı bilmeyen bir sahabiye namazı tarif ederken **“Kur’an’dan hafızanda bulunanlardan kolayına geleni oku”**⁶⁰ diye buyurmuştur. **Bu demektir ki namazda kıraat Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabit bir farzdır.** Kıraatsız kılınan namaz sahih değildir, onun tekrarı gerekir. Çünkü namazda bir miktar Kur’an okumak, namazın rükünlerinden biri sayılmaktadır.

O halde Kur’an nedir? Kur’an, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber’e Cebrail vasıtasıyla indirilen ve manaya delalet eden Arapça lafızların ismidir. Kur’an, sadece mana değil, Hz. Peygamber’in kalbine lafız ve mana bütünlüğü ile indirilmiştir. Onun lafızları Arapça’dır, Arapça lafızların dışında okunan Kur’an değildir. Buna işaret eden ayetleri geçen maddelerde genişçe izah ettik. Yine hangi dile tercüme edilirse edilsin, hiçbir tercümenin Kur’an hükmünde olamayacağını ilmi delillerle açıkladık.

Bu durumda Arapça lafızlarla indirilmeyene Kur’an denmeyeceğine ve hiçbir tercümenin Kur’an hükmünde sayılmayacağına göre, tercüme ile namazın kılınamayacağı gerçeği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki namazın ne şekilde kılınacağı, vakıtları ve rekâtlarıyla birlikte Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Nitekim: **“Beni nasıl namaz kılıyor görürseniz siz de öylece kılın.”**⁶¹ anlamındaki hadisiyle bunu en açık bir şekilde belirtmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber, onun seçkin ashabı ve onlarca güzelce tabi olan bütün müslümanlar, hayat boyu namazlarını, Arapça lafızlarla okunan Kur’an’la kılmışlardır.

Bunun için mükellef her müslüman, namazda Kur’an okumakla emrolunmuştur: **“Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyunuz”** anlamındaki ayeti bunu ifade etmektedir. Buna göre başka dillere yapılan tercümelemlerle okuyan kimse Kur’an okumuş olmaz. **“Cebrail, onu senin kalbine açık Arapça bir dille indirdi.”**⁶² şeklindeki açık hüküm ortada iken, başka bir dille Kur’an’ın okunabileceğini iddia etmek, ayetleri inkâr anlamına gelmektedir⁶³. Şimdi bu konuda mezhep imamlarının neler söylediklerini özet halinde açıklamaya çalışalım:

a) Hanefi mezhebine göre Kur’an’ı Arapça’nın dışında başka bir dille okumak caiz değildir. Çünkü Kur’an, manaya delalet eden özel lafızların adıdır, o yalnız manadan ibaret değildir. Eğer bir kimse Kur’an’ı

60. Müslim, Sahih, Salat, 45.

61. Buhari, Sahih, Ezan, 18.

62. Şuarâ, 26/194-195.

63. Bkz. Razi, Mefatihü'l-Gayb, I.111.

Arapça'dan başka bir dile tercüme ederek okuyacak olursa, hem anlam, hem de i'caz yönünden bir takım eksikliğe neden olacağından bu okuma şekli tam olarak Kur'an'ı yansıtmamaktadır⁶⁴.

Nitekim Ebu Yusuf la Muhammed'in bu husustaki görüşleri şöyledir: **"Kur'an mu'cizdir, yani muhatapları aciz bırakan insan üstü bir sözdür. İ'caz hem lafız, hem de manadadır. Kişi her ikisini yapabiliyor ise, üzerine vacip olan bunları yapmaktır. Eğer lafzı söylemekten aciz ise, gücü yettiğini yapar. Nasıl ki rukû ve secdeleri yapmaktan aciz olan kimse namazını ima ile kılıyorsa, burada da durum aynıdır."**⁶⁵

Bu demektir ki Arapça okumaya gücü yeten kimsenin üzerine vacip olan, Kur'an'ın aslını okumaktır. Ancak Kur'an'ı okumaktan aciz olan kimse ise, gücünün yettiğini yapar. Burada aciziyet ne demektir? Bir insanın aciz sayılabilmesi için, onun Kur'an'ı Arapça kelimelerle teleffuz etmeğe güç yetirememesi veya bunu yapmaya imkân bulamaması demektir. Eğer eğitim ve öğretim yoluyla bu aciziyetini giderip, Kur'an'ı Arapça lafızlarla okuyabilecek bir duruma gelirse, bu kimse aciz sayılmaz. Bunun kıraatı Farsça veya başka bir dille okuması halinde namazı sahih olmaz⁶⁶.

b) Şafii'ye göre de Arapça'nın dışında başka bir lisanla Kur'an okumak asla caiz değildir. Bu durum Arapça okuyabilen veya okuyamayan herkes için eşittir. İster namaz içinde olsun, isterse namaz dışında olsun, hiçbir fark yoktur⁶⁷.

Eğer bir kimse namazda Arapça kıraat yerine, Kur'an tercümesini okursa, onun namazı geçerli olmaz. Çünkü Yüce Allah: **"Biz onu Arapça bir Kur'an yaptık"**⁶⁸ buyuruyor. Yine, **"Eğer biz onu yabancı dilde bir Kur'an yapsaydık"**⁶⁹ anlamındaki ayetleriyle de Kur'an'ın Arapçadan başka bir dille indirilmediğini vurgulamaktadır. İnsanın üzerine vacip olan namazda Kur'an okumaktır. Arapça'nın dışında ne Farsça ile ne de başka bir dilde okunması Kur'an değil, insan sözüdür. Bunlarla da namaz asla caiz değildir⁷⁰. Şayet Arapça'ya güç yetiremiyorsa, tesbih ve tehlil ile namazını kılar, Farsça tercümeyle okuyamaz. Çünkü Yüce Allah: **"Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun"** diye buyurmuştur⁷¹.

64. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.59.

65. Şemsu'l-Eimme es-Serahsî, el-Mebcut, I.37; Kâsânî, Bedâi'u's-Sanayi', I.112.

66. Bkz. Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, s.32.

67. Bkz. Serahsî, Mebcut, I.37; Kâsânî, Bedâi'u's-Sanayi', I.112; Zerkeşi, El-Burhan, I.464; Suyutî, el-Itkan, I.114; Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.56-57.

68. Zuhuf, 43/3.

69. Fussilet, 41/44.

70. Bkz. Serahsî, Mebcut, I.37; Kâsânî, Bedâi'u's-Sanayi', I.112; Zerkeşi, el-Burhan, I.465.

71. Kâsânî, Bedâi'u's-Sanayi', I.112.

c) Maliki imamları da Kur'an'ın Arapça'dan başka bir dille okunmasını caiz görmemişlerdir. Eğer bir kimse namazda Fatiha'yı Arapça okumaktan aciz ise, Fatiha'yı bilen birine uyarak namazını kılar. Böyle biri varken, ona uymayıp da namazını başka şeyler okuyarak kılırsa, namazı batıl olur. Şayet kendisine uyacak bir imam bulamazsa, Fatiha ondan sakıt olur. Çünkü Yüce Allah onun Arapça olarak okunmasını zikretti. Buna göre her mükellefin Fatiha'yı Arapça öğrenmesi ve bu hususta bütün gayretini sarfetmesi gerekmektedir⁷².

Kısacası malikiler de Kur'an tercümesiyle namaz kılmanın hiçbir şekilde doğru olmadığını belirtmişlerdir. Bunun ötesinde malikiler, Arapça'dan başka bir dille yemin etmeyi dahi mekruh görmüşlerdir⁷³.

d) Hanbeli mezhebinde de durum aynıdır. Arapça'nın dışında başka bir dille Kur'an okumak caiz olmadığı gibi, nazil olan lafızlardan başka Arapça lafızlara naklederek okumak da caiz değildir. İster Kur'an'ı Arapça okumaya gücü yetsin, isterse yetmesin, durum aynıdır. Eğer kişinin Kur'an'ı Arapça okumaya gücü yetmezse, o zaman onu öğrenmesi gerekir. Şayet öğrenmeye gücü yettiği halde bunu yapmazsa, onun namazı sahih olmaz⁷⁴.

İbni Kudâme, "Arapça'dan başka bir lafızla kıraat caiz değildir. Kur'an'ın lafzını, Arapça'dan başka lafızlarla değiştirmek de caiz olmaz. Kişi ister Arapça bilsin, ister bundan aciz olsun."⁷⁵

Yine Hanbeli alimlerinden İbni Hazm da "Muhalla" adlı kitabında şöyle demektedir: "Eğer bir kimse namazda Arapçanın dışında başka bir dile, veya Allah Taâlâ'nın indirdiği lafızlardan başka Arapça lafızlara tercüme edilmiş Fatiha'yı veya Fatiha'dan bir parça, yahut Kur'an'dan bir miktar Kur'an kasdıyla okursa, yahut da kasden bir kelimeyi takdim veya tehir ederse, onun namazı bozulmuş, kendisi de fasık olmuş olur. Çünkü Yüce Allah "Kur'anen Arabiyyen" diye buyurmuştur. Arapça'nın dışında olan ne arapçadır, ne de Kur'an'dır. Kur'an'ın Arapça'lığını değiştirmek, Allah'ın kelamını tahrif etmektir⁷⁶. Allah'ın kelamını tahrif edenleri Cenab-ı Hak şu ayetiyle kınamaktadır: "Onlar kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar"⁷⁷.

Bu konuda Ebu Davûd şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Bir kimse Hz. Peygamber (s.a.v.)'e geldi ve şöyle dedi: Ben Kur'an'dan bir şey

72. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.57 (Haşiyetü'd-Dusûkî'den naklen)

73. Bkz. a.g.e., 57-58.

74. Bkz. a.y.

75. İbni Kudâme, el-Muğnî, I.468.

76. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.58.

77. Maide, 5/13.

okumaya muktedir değilim. Namazımda bana yetecek kadar bir şey öğret. Bunun üzerine Hz. Peygamber'de: Sübhanallahi velhamdü lillahi vela ilâhe illallâhu vallahu ekber velâ havle velâ kuvvete illâ billâh" söyle, dedi"⁷⁸ Bu demektir ki Kur'an'dan namaz kılacak kadar bir şey bilmeyen kimsenin öğreninceye kadar yapacağı iş budur.

İşte bütün bunlar, namazın Arapça lafızlarla kılınmasının gerektiğini, tercümeyle kılınacak namazın sahih olmadığını göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den tevarüs edegelen şekil, usul nasılsa, ümmetin de öyle kılması gerekmektedir.

Şimdi Hanefi kitaplarının bazısında Ebu Hanife'ye atfedilen farklı görüşler üzerinde duralım: Bu görüşlerin serdedildiği en meşhur kaynak, Serahsi (Ö. 490/1096)'nin Mabsut'u ile Alâu'd-Dîn el-Kâsânî (Ö.587/1191)'nin Bedâi'u's-Sanayi'i'dir. Biz konuyu uzatmamak için sadece Serahsi'nin Mabsut'unda geçen metni buraya almak istiyoruz. Metinde aynen şöyle denilmektedir:

"Bir kimse namazda Farsça Kur'an okursa Ebu Hanife'ye göre (Allah ona rahmet etsin) bu caizdir, fakat bu mekruhtur. Ebu Yusuf'la Muhammed'e göre Arapça biliyorsa caiz değil, bilmiyorsa caizdir. Şafî'ye göre ise Farsça kıraat hiçbir surette caiz değildir. Arapça'yı iyi bilmiyorsa o ümmidir, namazını kıraatsız kılar. Teşehhütte Farsça okuduğunda veya İmam Cuma günü Farsça hutbe okuduğu zamanda da ihtilaf yine böyledir. Şafî Allah ona rahmet etsin) diyor ki, Farsça Kur'an değildir. Çünkü Yüce Allah: (Şüphesiz biz onu Arapça bir kur'an yaptık)⁷⁹ buyuruyor. Yine, (Eğer biz onu yabancı dilde bir Kur'an yapsaydık...)⁸⁰ diye buyurmaktadır. Burada vacip olan Kur'an okumaktır. Arapça'dan başkasıyla bu eda edilmiş olmaz. Farsça ise insanların sözüdür, onunla namaz bozulmuş olur.

Ebu Yusuf'la Muhammed (Allah onlara rahmet etsin) şöyle dediler: Kur'an mu'cizdir. İcaz ise lafız ve manadadır. Kişi her ikisini yapabilirse, vacip olan ancak ikisini yapmakla yerine gelir. Eğer lafız söylemekten aciz ise, o zaman gücünün yettiğini yapar. Rükû ve secdeleri yapmaktan aciz olan kimsenin namazını imâ ile kıldığı gibi.

Ebu Hanife şöyle delil getiriyor: İranlılar Selman-ı Farisi'ye mektup yazarak, kendilerine Fatıha sûresini Farsça yazmasını istediler. Onlar, dilleri Arapça'ya alışınca kadar bunu namazda okuyorlardı. Sonra vacip

78. Ebu Davud, Sünen, Salat, 139.

79. Zuhuf, 43/3.

80. Fussilet, 41/44.

olan mu'ciz olanı okumaktır. İ'caz ise manadadır. Çünkü Kur'an bütün insanlara delildir. İranlıların onun benzerini getirmekten aciz olmaları, ancak kendi dilleriyle ortaya çıkar.

Kur'an Allah kelmadır, mahluk değildir. Sonradan meydana gelmiş de değildir. Halbuki dillerin hepsi sonradan meydana gelmiştir. Bundan da anlıyoruz ki, o hususi bir dilde Kur'an'dır, demek caiz değildir. Yüce Allah: **(O, öncekilerin kitaplarında vardır)**⁸¹ derken, nasıl caiz olur? Kur'an orada onların kendi lisanlarıyla vardı..."⁸²

Biraz farklı olmakla birlikte Kâsânî'nin de aynı görüşlere yer verdiği görülmektedir⁸³. Bu kaynaklardaki Ebu Hanife'ye atfedilen görüşleri, şu maddeler halinde toplamak mümkündür:

a) Farsça tercüme ile namazın kerahetle caiz olduğu belirtildikten sonra, bunun dayanağının da İranlıların Selman-ı Farisi'ye bir mektup yazarak, kendilerine Fatıha sûresini Farsça olarak yazmasını istemişler, onların da dilleri Arapça'ya alışınca kadar bunu uygulamış olmaları gösterilmektedir.

b) Kur'an hususi bir dilde değil, her dilde Kur'an'dır. Çünkü Yüce Allah: **"O, evvelkilerin kitaplarında vardır"** buyurmaktadır. Burada aslolan lafız değil manadır, denilmektedir.

c) İ'caz Kur'an'ın lafızlarında değil, manalarındadır. Çünkü Kur'an, bütün insanlar için hüccettir.

Sözü edilen bu maddelerin değerlendirilmesine gelince:

al) Hemen belirtelim ki, Ebu Hanife'ye atfedilen bu görüşlerin gerçekte ona ait olup olmadığı bir tarafa, bu iddiaların dayanağının çok zayıf olduğu ortadadır. Ebu Hanife'nin en yakın iki öğrencisi olan Ebu Yusuf'la Muhammed ve diğer bütün mezhep imamları **"Şüphesiz biz onu Arapça bir Kur'an yaptık"**⁸⁴ anlamındaki ayete ve benzeri diğer ayetlere istinad ederek, yalnız Arapça lafızlarla indirilenin Kur'an olduğunu, Farsça veya başka lafızlarla olanın Kur'an olmadığını ileri sürmüş ve Farsça tercümeyle namazın hiçbir şekilde caiz olmadığını belirtmişlerdir. Bunları daha önce geniş bir şekilde delilleriyle açıkladık.

Kaldı ki Selman-ı Farisi'den nakledilen Fatıha tercümesiyle ilgili rivayetlerin hiçbirine sahih hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Ancak birkaç fıkıh kitabında farklı lafızlarla rivayet edildiği görülmektedir⁸⁵.

81. Suarâ, 26/196.

82. Serahsî, el-Mebcut, I.37.

83. Bkz. Kâsânî, Bedâi'u's-Sanayi', I.112-113.

84. Zuhuf, 43/3.

85. Farklılık için bkz. Serahsî, el-Mebcut, I.37; Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevi, el-Mecmu', III. 380.

Öte yandan Selman-ı Farisi'ye yazılan mektubun Hz. Peygamber dönemine ait olduğu zikredilmektedir. Oysaki İran, Hz. Peygamber zamanında değil, Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir. Hz. Peygamber zamanında ateşe tapan İranlılar arasında İslamiyeti kabul edip, ibadetlerini yerine getiren kaç kişi vardı ki böyle bir tercüme ihtiyacı hissedilebilir? Bu demektir ki Selman-ı Farisi'ye nisbet edilen bu rivayetin gerek metin ve gerekse senet yönünden itimada şayan bir rivayet olmadığı açıktır.⁸⁶

Zaten Serahsi'nin metni dikkatlice okunursa, Ebu Hanife'nin Farsça ile namazı mutlak manada tecviz etmediğini, aksine bunu mekruh saydığını ve **"dilleri Arapça'ya alışuncaya kadar"** sözleriyle de bunun geçici bir zaman için sözkonusu olduğu görülecektir. Ayrıca mütevatır olmayan şaz kıraatlar Kur'an'dan sayılmayıp, bunlarla namaz kılınmazken, Selman'ın tercümesi nasıl Kur'an sayılacak ve onun okunması namazda nasıl caiz olacaktır?⁸⁷ Bütün bunlar tevarüs edegelen sünnete ters düşen görüşlerdir. Bunların ilmi bir geçerliliği yoktur.

b1) Kur'an'da aslolan lafız değil, manadır. Çünkü bu, öncekilerin kitaplarında mana olarak vardı, şeklindeki iddia ise, bunun da temel dayaktan yoksun olduğu ortadadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kur'an'ın yalnız manadan ibaret sayılması, Usul ve Fıkıh alimlerinin üzerinde ittifak ettikleri Kur'an tanımına ve **"Kur'ânen Arabiyyen"** şeklindeki ayetlere tamamıyla ters düşmektedir. Zira Kur'an sadece mana değil, o hem lafız hem de manadan oluşmaktadır. İlahi lafız ve mana ikilisinin adına Kur'an denmektedir.

"Şüphesiz o, öncekilerin kitaplarında vardır⁸⁸." ayetiyle **"Şüphesiz bu, öncekilerin sayfalarında; İbrahim ve Musa'nın sayfalarında da vardır⁸⁹."** anlamındaki ayetinden Kur'an'ın yalnız manadan ibaret olduğu hükmünü çıkarmak asla doğru değildir. Nitekim bu ayetlerdeki zamirlerden hareketle böyle bir neticeye varmanın yanlışlığını daha önce ikinci maddede genişçe açıkladık⁹⁰.

c1) İ'caz Kur'an'ın lafzında değil, manasındadır. Çünkü Kur'an insanlar için bir hüccettir, görüşü de yine Kur'an'ın tanımına ve tahaddi ayetlerine ters düşmektedir⁹¹. Zira Kur'an hem lafız, hem de mana itibarıyla mu'cizdir, yani insanlar onun bir benzerini getirmekten acizdirler⁹².

86. Hanefi alimlerinden el-Leknevî, Selman'ın rivayeti hakkında şunları söylemektedir: "Bu hadisi araştırdım, şimdiye kadar hadis kitaplarında buna bir sened bulamadım." Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an s.61.

87. Bkz. a.g.e., s.52.

88. Şuarâ, 26/196.

89. A'lâ, 87/18-19.

90. Bkz. s.7-10.

91. Bkz. Bakara, 2/23-24; Yunus, 10/37-38; Hûd, 11/13; İsrâ, 17/88; Tûr, 52/33-34.

92. Bu konuda geniş bilgi için bkz. el-Bakillânî, İ'cazu'l-Kur'an, s.41-60.

Bu konuda Ebu Yusuf ve Muhammed şöyle demişlerdir: "Kur'an Arap lisanıyla indirilmiştir. Nitekim Yüce Allah: **(Şüphesiz biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.)**⁹³ buyurmaktadır." Bunun için Farsça Kur'an olamaz ve onu okumakla emir yerine getirilmiş sayılmaz. Çünkü Kur'an mu'cizdir, i'caz ise lafız itibariyledir. Arapçası gidince, i'cazı da gider. İ'caz bulunmadığı için Farsçası Kur'an olmaz."⁹⁴

Mustafa Sabri'nin de ifade ettiği gibi, **İ'caz, Kur'an'ın en belirgin özelliğidir.** Tercüme ya tamamen, ya da kısmen bundan uzak olduğuna göre, ya tercümenin Kur'an oluşunu kabul etmek, ya da Kur'an'ın i'cazını inkâr etmek gerekmektedir. Nitekim Ferit Vecdî ve onun gibi düşünenler, tercümenin Kur'an olduğu iddiası uğruna, Kur'an'ın lafız yönünden i'cazını inkâr etmiş ve büyük hata işlemişlerdir⁹⁵. Oysaki Kur'an'ın lafız yönünden i'cazını inkâr etmek, onun iki temel unsurundan birini inkâr etmektir. Bu ise, Kur'an'ın bütününi inkâr etmeğe eşdeğer sayılmaktadır.

İşte bütün bunlar gösteriyor ki, Ebu Hanife'ye atfedilen Arapça aslıyla Kur'an okumaya gücü yeten kimsenin, Farsça veya başka bir dile yapılan tercümenin okunmasıyla namazına cevaz verdiği iddiası, Kitap ve Sünnet gerçeğiyle uyuşmamaktadır. Kaldıkı Ebu Hanife'nin bu görüşünden, Ebu Yusuf'la Muhammed'in görüşüne döndüğü, birçok bilim adamı tarafından rivayet edilmiştir⁹⁶. Özellikle bu rivayetler, Hanefi mezhebinin önde gelen şu ilim adamlarına nisbet edilmektedir: Bunlar, **Nuh b. Mer-yem, Ali b. Câd** ve dördüncü asrın meşhur Hanefi alimi **Ebu Bekir er-Razi'dir**⁹⁷.

Fahrüddîn er-Razî de bu konuda şunları söylemektedir: "**Bu meselede Ebu Hanife'nin ilk sözü cidden tuhaftır.** Bu sebeple el-Fakîh Ebu'l-Leyl es-Semerkindî ile Ebu Zeyd ed-Debûsî, Ebu Hanife'nin bu görüşünden döndüğünü ifade etmişlerdir."⁹⁸

Razi, Ebu Hanife'nin eski sözünden döndüğünü bu şekilde kaydet-tikten sonra, kendi değerlendirmesini şöyle yapmaktadır:

Gerek Hz. Peygamber, gerek Hulefa-i Raşidîn ile Sahabe ve gerekse dünya üzerindeki bütün İslam toplumları ittifak halinde namazda Kur'an'ı Arapça lafızlarla okumuşlardır. Zira, "**Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz.**"⁹⁹ anlamındaki ayetine göre her mükellef müslüman,

93. Yusuf, 12/2.

94. Kâsânî, Bedâi' u's-Sanayi', I.112.

95. Bkz. Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, s.54.

96. Bkz. Razi, Mefatihü'l-Gayb, I.110-112; Zerkeşi, el-Burhan, I.465; Suyutî, el-Itkan, I.114; Mustafa Sabri, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, s.30; Zerkanî, Menahilü'l-Irfan, II.59; Mevdûdî, Tefhimü'l-Kur'an, IV.58.

97. Zerkânî, Menahilü'l-Irfan, II.59.

98. Razi, Mefatihü'l-Gayb, I.110.

99. Müzzemmil, 73/20.

namazda Kur'an okumakla emrolunmuştur. Farsça ile Kur'an okuyan kimse, ne Kur'an okumuş, ne de bu emri yerine getirmiş olur¹⁰⁰.

Kur'an Arapça bir dille indirilmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendi kavminin diliyle gönderilmiş, insanlar ve cinler Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kalmışken,¹⁰¹ nasıl olur da Farsça ile veya Tevrat, Zebûr ve İncil'den ayetler okunarak namaz kılınmasına cevaz verilebilir?

Şayet Kur'an'ın başka dillere yapılan tercümesiyle namaz kılmak caiz olsaydı, **Selman-ı Farisi'ye Farsça, Rum asıllı Suheyb'e Rumca ve Bilâl-ı Habeşi'ye Habeşçe** Kûr'an okumayı uygun görürdü. Çünkü anadilleriyle okumak hem onlara kolay gelir, hem de onlar için bir İftihar vesilesi olurdu. Böyle bir şeye cevaz vermek Kur'an'ın tamamen ortadan kalkmasına yol açacağından, buna hiçbir şekilde cevaz verilmemiştir¹⁰².

Abdu'l-Aziz el-Buhari (Ö.730/1330) de Usul-u Pezdevî şerhi olan Keşfü'l-Esrar adlı eserinde İmam'ın bu ilk sözünden döndüğünü anlatmıştır¹⁰³.

O halde bir müçtehit sözünden döndüğü zaman, artık eski sözü ona ait olmaz ve onunla itham edilmez. Çünkü o sözün doğru olmadığını biz-zat kendisi gördükten sonra ondan dönmüştür. Buna göre Arapça okumaya gücü yeten kimsenin, namazda Arapça'nın dışında başka bir dille Kur'an okuması yeterlidir sözü, Ebu Hanife mezhebine ait bir söz değildir. Dolayısıyla Ebu Hanife'ye atfedilen bu söze dayanılarak, tercüme ile veya tahrif edilmemiş olan Tevrat, Zebûr ve İncil ayetleriyle de namaz kılınabilir iddiası mesnetsizdir. **Zira Ebu Hanife'nin de içinde bulunduğu ümmetin ittifakıyla sabittir ki, Kur'an yalnız mananın değil, manaya delalet eden özel lafızların adıdır**¹⁰⁴.

Öte yandan tercüme ile namazın kılınabileceği görüşü, eğer Hanefi mezhebinde itimada şayan bir görüş olarak kabul görseydi, İranlılar İslamiyete girdikleri günden itibaren namazlarını Kur'an'ın Farsça tercümesiyle, Türkler de Türkçe tercümesiyle kılmış olurlardı. Halbuki ne İranlılar ve ne de Türklerde günümüze kadar böyle bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde namazın Türkçe ile kılınması şeklinde bir konu gündeme gelmediği gibi, onlar önemli eserlerini de Türkçe'den ziyade Arapça ve Farsça ile yazmışlardır.

100. Bkz. Razi, Mefatihü'l-Gayb, I. 111.

101. Bkz. Şuarâ, 26/195; İbrahim, 13/4.

102. Bkz. Razi, Mefatihü'l-Gayb, I.112.

103. Bkz. Zerkeşi, el-Burhan, I.465.

104. Zerkânî, Menahilü'l-İrfan, II.59.

Hiçbir uygulaması görülmeyen ve temenniden öteye geçmeyen birkaç zayıf rivayetin dışında Türkçe Kur'an meselesi, Tanzimatla başlamış, daha sonra Ziya Gökalp'in Türkçülüğü ile hız kazanmış ve nihayet Cumhuriyet döneminde devlet eliyle resmen gündeme getirilmiştir¹⁰⁵. O dönemde Kur'an'ın Türkçe okunması ve namazın Türkçe tercümelemlerle kılınması hususunda özel gayret gösterilmişse de bunun mümkün olmadığı daha sonra anlaşılacak bundan vazgeçilmiştir¹⁰⁶.

Kısacası Kur'an, lafız ve manasıyla bir bütün, lafız ve manasıyla mu'ciz olan Allah'ın kelimeleridir. Hiçbir eser ona benzemez ve onun taşıdığı özellikleri taşıyamaz. Çünkü Kur'an'ın sahibi Yüce Allah'tır. Kur'an'la Tercüme arasındaki fark, yaratana yaratılan arasındaki fark kadar büyüktür. Bunun için tercüme Kur'an hükmünde değerlendirilemez ve hiçbir tercüme ile namaz kılınmaz.

5. Kur'an Evrensel Bir Kitaptır

Farklı dilleri konuşan bütün müslümanların, ibadette ortak bir dili konuşmaları, Kur'an'ın evrensel bir kitap oluşunun gereğidir. Zira Kur'an bütün insanlığın hidayet rehberi ve mutluluk kaynağıdır¹⁰⁷. İnanan herkes onun aydınlığında yürür, onunla ufuk kazanır ve onunla Allah'a yaklaşır. O, kardeşliğin, birliğin, dostluğun, sevgi ve saygının değişmez adresidir. Ona sarılan yolunu şaşırılmaz, onunla hüküm veren doğruluktan ayrılmaz, çünkü o Allah'a giden sağlam bir ip ve kopmaz bir tutamaktır¹⁰⁸.

Kur'an'ın hiçbir ayetinde insanlığı geriye, cehalete ve karanlığa götüren bir hüküm yoktur. Kur'an'ı gönderen Yüce Allah, onu apaçık bir nur olarak nitelendirmektedir. Nitekim Cenab-ı Hak: **"Ey insanlar, size Rabb'inizden bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik."**¹⁰⁹ buyurmaktadır.

Demek oluyor ki, Kur'an'ın bir adı da ışık, aydınlık, hidayet ve gelecek anlamında **"nur"**dur. Bütün insanlığa apaçık bir nur olarak gönderilen ve bütün insanlığı tevhid inancında bütünleşmeye çağıran Kur'an'ın evrenselliği tartışılmaz. O, Allah'ın mu'ciz bir kelamı ve benzeri meydana getirilemeyen eşsiz bir mesajdır. Bütün insanlığın bu evrensel özellikleri içeren Kur'an'ın etrafında toplanması istenmektedir. Bu bakımdan ibadet dilinin birliği büyük önem taşımaktadır.

a) İbadet Dilinin Birliği

İbadet dilinin birliği, Kur'an'ın korunmasını ve müslümanların birliğini sağlar. Öncelikle şunu belirtelim ki dili Arapça olmayan müslüman-

105. Geniş bilgi için bkz. Hidayet Aydar, K. Tercümesi M.s.304-309.

106. Bkz. Sebilürreşad, XII, sayı 279, s.51.

107. Bkz. Yunus, 10/57; Casiye, 45/20.

108. Bkz. Bakara, 2/256; Al-i İmran, 3/103.

109. Nisa, 4/174; ayrıca bkz. A'raf, 7/157; Tevbe, 9/32; Tağabun, 64/8

lar, Kur'an'ı aslından okumaya ve anlamaya büyük gayret göstereceklerdir. Nitekim memleketimizde olduğu gibi, diğer bütün İslam ülkelerinde hemen herkes Kur'an'ı en az yüzünden okumak için belli bir çaba sarfetmektedir. Bunun da ötesinde henüz küçük yaşta Kur'an'ı ezberleyen insan sayısı, Arap ülkelerindeki hafızların sayısından daha az değildir.

Aradan on dört asır geçmesine rağmen, bugün yeryüzünün her noktasında Kur'an, aynı harf ve aynı kelimelerle okunmaktadır. Onda en küçük bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Dilleri ne kadar farklı olursa olsun bütün müslümanlar, bir Kur'an sesi duydukları zaman, bu okunanın Kur'an olduğunu anlamakta ve bunu dikkatlice izlemektedirler. Türkiye'de okunan Kur'an'la Japonya'da okunan Kur'an arasında bir fark yoktur. Yine, Ka'be'de okunan Kur'an'la Amerika'da okunan Kur'an aynı harf ve aynı kelimelerle telaffuz edilmektedir. Ka'be'de okunan ezan ve kılınan namazla, Amerika'da okunan ezan ve kılınan namaz da aynıdır.

Bu demektir ki dili ve milliyeti ne olursa olsun ve dünyanın hangi noktasında bulunursa bulunsun, bir müslüman Ezan ve Kur'an sesini duyunca, bunların ne anlama geldiğini anlamakta ve orada kılınan namaza rahatça iştirak edebilmektedir. Bir de bunun aksini, yani ibadet dilinin farklı olduğunu düşünelim: Mesela Japonya'da Ezan ve Kur'an'ın Japonca okunduğunu ve Japonca bilmeyen bir müslümanın da bunları duyduğunu farzedelim. O müslüman bunlardan bir şey anlar mı ve Japon diliyle kılınan bir namaza katılabilir mi? Tabii Japonca bilmediği için bunlardan bir şey anlaması mümkün değildir.

İşte ilahî mesajın orjinal metninin dünyanın her yerinde aynı şekilde okunması, bütün müslümanları böyle bir ortak noktada buluşturmaktadır. Bu da hem Kur'an'ın korunmasını, hem de müslümanlar arasında birliğin, kardeşliğin ve dostluğun kurulmasını sağlamaktadır.

Nasıl ki "**Kâbe**" Namaz ve Hac ibadetlerinde bir simge olarak bütün müslümanların aynı yönde ve aynı noktada toplanmasını sağlıyor ise, Kur'an da gerek kıraatı ve gerekse manasıyla müslümanların iman ve amel bütünlüğünü sağlamaktadır.

Burada denilebilir mi "Hac mevsiminde Kâ'be'yi ve etrafını ziyaret etmeğe ne gerek vardır? Bu çok zor ve meşakkatli bir iştir. Her ülkede Kâ'be'yi temsilen dört duvar şeklinde sembolik bir bina inşa edilsin, Hac yapmak isteyenler Kâ'be yerine o binayı ziyaret etsinler ve böylece bu vazife kolayca yerine getirilmiş olsun". İşte bu ne kadar tutarsız bir düşünce tarzı ise, Kur'an yerine, onun tercümesiyle namaz kılınabileceğini iddia etmek de o kadar tutarsızdır.

Tevhid inancının kuşatıcı ve birleştirici vasfı, Kur'an'la temsil edilmekte ve Kur'an'la hayata geçirilmektedir. Giderek bloklaşmaya ve bütünleşmeye doğru giden dünyanın en büyük haritasını, Kur'an merkezli bir medeniyetin çizeceğinde şüphe yoktur. İçinde yaşadığı bunalımdan kurtulup, özgürlük, barış ve sevgi dünyasında yaşama özlemiyle bir arayışın içine giren insanlık, Kur'an'ı keşfetme yolunda adım adım ilerlemektedir.

Yeniden yapılanmanın merkezine evrensel prensipleri içeren Kur'an konulduğu gün, hasreti çekilen barış ve huzur ortamı yakalanmış olacaktır. Zira Kur'an insanlığın huzuru ve mutluluğu için gönderilmiştir. İbadet dilinin bir olması, bu huzurun sağlanmasında dünya çapında bir katkı sağlayacaktır. Aksi takdirde Kur'an'ın tahrifatı ve müslümanların ihtilafı kaçınılmaz olacaktır.

b) İbadet Dilinin Farklılığı

İbadet dilinin farklı olması Kur'an'ın tahrifatına ve müslümanların ihtilafına sebep olur. Bugün yeryüzünde yüzlerce ifade edilebilecek sayıda Kur'an tercümesi vardır. Aynı zamanda bunların hepsi az veya çok birbirinden farklıdır. Farklı olan bu tercüme arasında en doğrusu nasıl tesbit edilecek ve hangisine Kur'an denilecektir? Farz edelim ki, uzmanlardan oluşan bir komisyon tarafından bu tercüme arasında en doğrusu olarak bir tanesi seçilmiş ve buna da, İşte "**Kur'an**" budur denmiş olsa, o zaman Kur'an'ın durumu, İznik Konsilinde yüzlerce İncil'den seçilmiş muharref (bozulmuş) İncil'in durumuna düşmüş olmaz mı?

Öte yandan ilerleyen zaman içinde dillerin de yaşlandığı, insanların zevk, üslup ve ifade tarzlarının değiştiği görülmektedir. Bu arada Kur'an'ın tercüme ve tefsirlerinin de bu değişiklikten nasibini alacağı bir gerçektir. Asırlar geçtikçe sözü edilen değişikliklerin hızı ve nisbeti daha da büyüyecektir. Eğer değişikliğe uğrayan bu tercüme ve tefsirler orjinal metinle kontrol altına alınmazsa, Kur'an'ın bütün prensipleri ilahi maksadın dışında istenilen yönde amacından saptırılmış ve zamanla da "**Kur'an**" denen kitap ortadan kalkmış olacaktır.

Ayrıca bu tercüme arasında herkes kendi düşünce ve anlayışına uygun bir tercüme tercih ederek namazında onu okumaya çalışacaktır. Tercüme arasındaki farklılıklar, okuyuculara da yansıtacak, böylece farklı cemaatlar, farklı mescit ve camiler ortaya çıkmış olacaktır. Bu da müslümanlar arasında fitne-fesat ve bozguncululuğu kaçınılmaz bir hale getirecektir. Sonuçta cami, cemaat ve namaz gibi değerler, birleştirici ve kaynaştırıcı olmaktan ziyade, insanları birbirinden ayıran ve uzaklaştıran bir özelliğe bürünmüş olacaklardır¹¹⁰.

110. Bkz. Mustafa Sabri, Mes'ele-i Tercemeti'l-Kur'an, s.81-83.

Tercüme ile namazın kılınabileceğini gündeme getirenler, hep şu masum iddiayı ileri sürmüşlerdir: Kişi anlamadığı bir dille Kur'an okuyacağı yerde, anladığı dille okursa daha iyi olmaz mı? Görünürde bu görüş ne kadar makul ve ne kadar masum bir iddiadır. Sanki okuduğunu anlamaya engel bir şey varmış gibi.

Oysaki bu ifadenin arkasında Kur'an'ı tahrif ve tebdil etmek amacı yatmaktadır. Eğer kişi gerçekten okuduğunu anlamak istiyorsa, buna engel olan hiçbir şey yoktur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, günümüzde hem Türkçe'ye hem de başka dillere çevrilmiş yüzlerce tercüme ve tefsir vardır. Bunlardan yararlanarak Kur'an'ı anlamaya ve yaşamaya çalışmak övgüye layık bir davranıştır. Ama namazda Kur'an yerine onun tercümesini okumak iddiası asla doğru değildir. Acziyet hali dışında bunun hiçbir mezhepte caiz olmadığına geçen maddede belirtmiştik.

Bu tür zihin karıştırıcı iddiaların arkasında daha çok Batılı Misyoner ve Müsteşriklerin sinsi plânlarının olduğunu unutmamak lazımdır. Zira onlar müslümanlar arasında ihtilaf çıkarmak ve müslümanları Kur'an'dan, dolayısıyla dinlerinden uzaklaştırmak için büyük gayret sarfetmektedirler. Müsteşrikler kendi anlayışlarına göre Kur'an'ı tercüme etmekle kalmamış, aynı zamanda Kur'an hakkında yalan yanlış sözler ortaya atarak insanları ondan soğutmaya çalışmışlardır¹¹¹. Özellikle bu ibadet dilinin birliğinden onlar rahatsızlık hissetmektedirler. Çünkü müslümanlar Kur'an'a bağlı oldukları ölçüde onları istismar etmek ve onları sömürmek zor olacağından, çeşitli yollarla müslümanları Kur'an'dan koparmaya özen göstermektedirler.

Nitekim 1896 yılında dönemin İngiliz Müstemlekeler Bakanı Gladiston, Lordlar kamarasında yaptığı bir konuşmada onların bu düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "Kur'an'ı eline alarak, siz müslümanların bu kitapla olan bağlarını koparmadıkça, onların elinden bu kitabı almadıkça, onları yenemezsiniz."¹¹² Demek oluyor ki, Kur'an'la oynamak ve onun kutsal lafızlarını devre dışı bırakmak isteyenler, müslümanların birliğinden ve onların dayanışmasından endişe duyan kimselerdir.

Batılılar hep bu olumsuz düşüncelerinin arkasında olmuş ve bunları plânlı bir şekilde İslam ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardır. Ne yazık ki onların etkisinde kalan bir takım müslümanlar da zaman zaman bu konuyu gündeme getirmekten geri durmamışlardır.

Bu arada şunu da ifade edelim ki, Türkçe tercümeleri okuyarak namaz kılmakla, Türkçe duâ etmek birbirinden ayrı şeylerdir. Bunları birbirine karıştırmamak lazımdır. Türkçe ile namaz olmaz ama, Türkçe duâ

111. Bkz. Cerrahoğlu, Tefsir Üsülü, s.102.

112. Hidayet Aydar, K. Tercümesi M. s.128-129.

yapılır. Çünkü duâ kulun Allah'tan istekte bulunması ve Allah'a yalvarıp yakarmasıdır. Bunu da her bireyin kendi lisanıyla yapmasından daha tabîî bir şey olamaz. Şükür, zikir, tesbih vs. hususlar da duâ gibi, Türkçe yapılabilir. Bunları sınırlayan ve yasaklayan hiçbir hüküm yoktur.

Bütün bu değerlendirmeler, tevhid inancının bir simgesi olan Kur'an'ı tercümelemlerle değil, yalnız Arapça orjinal şekliyle okumanın gerekliliğini kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. On dört asırdan beri, bütün dünyada tek uygulama şeklinin bundan başka bir şey olmadığı bir gerçektir. Kitap ve Sünnet ilkelerine uygun olan hüküm de budur.

SONUÇ

Kur'an, Hz. Peygamber (s.a.v.)e vahiy yoluyla indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet olunan ve Fatiha ile başlayıp Nâs suresiyle son bulan mu'ciz kelimedir. Bu tanımla ortaya konulan özellikler, Kur'an'ın en ayırıcı özelliklerini oluşturmaktadır. Bu özelliklere uymayan hiçbir söze Kur'an denilemez.

Bu anlamda Kur'an'ın hangi dile tercümesi yapılırsa yapılsın, yani ister Farsça'ya, ister Türkçe'ye, isterse indirilen lafızların dışında Arapça'ya yapılsın, bu tercümelemler Kur'an'ın bütün özelliklerini ve inceliklerini tam olarak yansıtmadığından dolayı, bunların hiçbirine Kur'an denilmesi doğru değildir. Zira Kur'an kavramının içinde sadece mana değil, bir rükün olarak onun lafzı da vardır. Nitekim birçok ayetle Kur'an'ın Arapça lafızlarla indirildiği vurgulanmaktadır.

Ebu Hanife'nin, Selman-ı Farisi'ye nisbet edilen rivayeti dikkate alarak, yalnız manaya itibar ettiği, dolayısıyla tercümelemleri de Kur'an hükmünde saydığı ve tercümelemlerle namazın kılınmasına cevaz verdiği, şeklindeki iddiaların ise, gerçekleri yansıtmadığı bütün delilleriyle ortadadır.

Ebu Hanife'nin en yakın iki öğrencisi olan Ebu Yusuf'la İmam-ı Muhammed ve diğer bütün mezhep imamları "**şüphesiz biz onu Arapça bir kur'an yaptık.**" anlamındaki ayetlere dayanarak, yalnız Arapça lafızlarla indirilenin Kur'an olduğunu, Farsça veya başka lafızlarla okunanın Kur'an olmadığını ileri sürmüş ve Farsça tercümelemlerle namazın hiçbir şekilde caiz olmadığını belirtmişlerdir.

Tercüme ile namazın kılınacağı görüşü, eğer Hanefi mezhebinde kabul görseydi, Türkler İslamiyet'e girdikten sonra namazlarını Kur'an'ın Türkçe tercümesiyle kılmış olurlardı. Halbuki ne Selçuklular, ne de Osmanlılar döneminde Kur'an'ın Türkçe okunması şeklinde bir konu gündeme gelmemiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra ve özellikle Ziya Gökalp'ın Türkçülüğü ile gündeme getirilmiş ve nihayet Cumhuriyet döneminde

devlet eliyle resmen uygulanmak istenmişse de bunun mümkün olmadığı görülerek ondan vazgeçilmiştir.

Kur'an evrensel bir kitap olarak bütün insanlığa hitap etmekte ve bütün insanlığı tevhid inancında bütünleşmeye çağırılmaktadır. Zira Kur'an birliğin, kardeşliğin ve dostluğun simgesidir. İbadet dilinin birliği ise, hem bu amaca, hem de Kur'an'ın yaşama geçirilmesine hizmet etmekte en büyük etkidir.

O halde Kur'an'ı tercümelemlerle değil, onu, Hz. Peygamber'den Sahabe'den ve Tabiîn'den beri nasıl Arapça lafızlarla okunarak bize kadar gelmişse, kıyamet gününe kadar da hep öyle okumak, Kitap ve Sünnet'in bir gereğidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdu'l-Bakî, M. Fuâd, El-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, (t.y.)
- Ahmed Asım, Kamus Tercemesi (el-Okyanusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit), İstanbul, 1305.
- Âlûsî, Şihabu'd-Din Mahmud, Ruhü'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm, Beyrut, (t.y.)
- Ateş Süleyman, Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Ankara, 1977.
- Aydar Hidayet, Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi (Doktora Tezi), İstanbul, 1993.
- El-Bakillânî, el-Kadî Ebu Bekr Muhammed b. Tayyip, İ'cazu'l-Kur-an, Mısır, 1370/1951.
- El-Beydâvî, Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, Envaru't-Tenzîl ve Esra-ru't-Tevîl, İstanbul, 1314/1896.
- Buharî Muhammed b. İsmail, El-Camiu's-Sahîh, Beyrut, (t.y.)
- El-Cassâs, Ebu Bekr Muhammed b. Ali er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'an, İstanbul, 1335.
- Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara, 1988.
- Doğrul Ömer Rıza, Tanrı Buyruğu, İstanbul, 1947.
- Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahhâs, İ'rabu'l-Kur'an, Beyrut, 1409/1988.
- Ebu Davûd, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî, Sünen, 1388/1969.
- Ebu's-Suûd, Mehmed b. Muhyi'd-Dîn el-İmâdî, İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'ani'l-Azîm, İstanbul, 1308/1890 (Mefatihü'l-Gayb kenarında)
- Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, (t.y.)
- Gazâlî, Ebu Hamîd Muhammed b. Muhammed, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Mısır, 1289.
- Hamidullah M. Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirleri Bibliyografyası, İstanbul, 1965.
- Hatib el-Bağdâdî, Tarihu Bağdad, Mısır, 1931.
- İbn Hanbel Ahmed, Müsned, Mısır, 1313

- İbn Hişam es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mısır, 1375/1955.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida, İsmail, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, 1388/1969.
- İbn Kudâme, El-Muğnî, Riyad, (t.y.)
- İbn Kuteybe, Tefsiru Garîbi'l-Kur'an, Beyrut, 1398/1978.
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, Sünen, Mısır, 1373/1953.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, Zadü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr, 1384/1965.
- Kâsânî, Alâu'd-Dîn, Bedaiu's-Sanayi' fi Tertîbi's-Şerâi', Beyrut 1402/1982.
- Keskioğlu Osman, Kur'an-ı Kerim ve Başka Dillere Çevrilmesi Konusunda Açıklamalar, Diyanet İşleri Bşk. İğî, Meâlî.
- Keskioğlu Osman, Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakihın Yazdıkları, (A.Ü. İ.F. Dergisi, 1960, VIII).
- Mennâu'l-Kattân, Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an, Riyad, 1401/1981
- Merağî, Muhammed Mustafa, Bahsun fi Tercemeti'l-Kur'ani'l-Kerim ve Aksamiha, Beyrut, 1401/1981.
- Mevdüdü, Ebu'l-Â'lâ, Tefhimü'l-Kur'an, İstanbul, 1986.
- Muhammed İzzet Derveze, et Tefsîrû'l-Hâdis, Mısır, 1383/1963.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-Camiu's-Sahîh, Mısır, 1374/1955.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman b. Şuayb, Sünenü'n-Nesâî, Mısır, 1383/1964.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, el-Mecmû', Daru'l-Fikr (t.y.)
- Okiç Muhammed Tayyib, Hadiste Tercüman, (İ. Fak. Dergisi, XIV, 1966).
- Rağîb el-İsfahânî, el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an, İstanbul, 1986.
- Razi, Fahrudî Muhammed, Mefatihü'l-Gayb, İstanbul, 1308.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, et-Tibyan fi Ulûmi'l-Kur'an, (t.y.)
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Muhammed, el-Mebsût, İstanbul, 1403/1983.
- Subhi Salih, Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, 1965.
- Suyûtî, el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an, 1306.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, b. Muhammed, Fethü'l-Kadir, Beyrut, 1403/1983.
- Şeyhu'l-İslam Mustafa Sabri Efendi, Mes'eletü Tercemeti'l-Kur'an, Kahire, 1351.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Mısır, 1323.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ, el-Camiu's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî), Mısır, 1385/1965.
- Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, (Çev. Süleyman Ateş) Ankara, 1975.
- Zamahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed, b. Ömer, el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyûni'l-ekavîl fi Vücûhi't-Te'vîl, 1397/1977.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, 1396/1976.
- Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm, Menahilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an, Mısır (t.y.)
- Zerkeşi, Bedrüdî Muhammed b. Abdillâh, el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, 1391/1973.
- Zuhaylî, Vehbe, et-Tefsirul-Münîr, Beyrut, 1411/1991.